

RAQOBAT MUHITINI SHAKLLANTIRISH VA MONOPOLIYAGA QARSHI KURASH

Abdinabiyeva Dildora Eshmurod qizi

Alfraganus Universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Kurbanov Jasurbek

Ilmiy rahbar: Alfraganus Universiteti

Iqtisodiyot dekani: dots.v.b. PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17233492>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada O'zbekiston Respublikasida raqobat muhitini shakllantirish va monopoliyaga qarshi kurash bo'yicha amalga oshirilayotgan siyosiy, huquqiy va iqtisodiy chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Maqolada monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasining faoliyati, davlat reestriga kiritilgan monopolist korxonalar misolida amaliy holatlar yoritilgan. Shuningdek, xususiy sektorning raqobatni kuchaytirishdagi roli, JST talablariga mos islohotlar, xalqaro tajriba va bozor infratuzilmasining rivojlanishi asosida raqobat muhitining shakllanishi tahlil etilgan. Maqola raqobatbardosh iqtisodiy tizimni shakllantirishda davlat siyosatining izchilligi va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlashning strategik ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so'zlar. Raqobat muhit, monopoliyaga qarshi kurash, Monopoliyaga qarshi qo'mita, xususiy sektor, bozor infratuzilmasi, JST, iqtisodiy islohotlar, davlat reestri, raqobatbardoshlik

FORMING A COMPETITIVE ENVIRONMENT AND FIGHTING MONOPOLY

Abdinabiyeva Dildora Eshmurod qizi

Alfraganus University Economics Department

2nd year student

Kurbanov Jasurbek

Scientific supervisor: Alfraganus University

Dean of Economics: Assoc. Prof. PhD

Annotation. This scientific article analyzes the political, legal and economic measures being taken to form a competitive environment and fight against monopoly in the Republic of Uzbekistan. The article covers the activities of the Antimonopoly Committee, practical cases on the example of monopolistic enterprises included in the state register. It also analyzes the role of the private sector in strengthening competition, the formation of a competitive environment based on reforms in accordance with WTO requirements, international experience and the development of market infrastructure. The article substantiates the strategic importance of consistency of state policy and support for the private sector in forming a competitive economic system.

Keywords. Competitive environment, antitrust, Antimonopoly Committee, private sector, market infrastructure, WTO, economic reforms, state register, competitiveness.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat muhitining mavjudligi iqtisodiy samaradorlik, innovatsion rivojlanish va iste'molchilar manfaatlarining himoyasi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Raqobat — bu iqtisodiy subyektlar o'rtasida bozor resurslari, iste'molchilar e'tibori va daromadlar uchun kurash bo'lib, u sog'lom iqtisodiy muhitni shakllantiradi. Monopoliya esa aksincha, bozor ustunligini bir yoki bir nechta subyektlar tomonidan egallab, narxlarni belgilash, mahsulot tanlovini cheklash va innovatsiyalarni susaytirish orqali iqtisodiy muvozanatni buzadi. Shu sababli, raqobat muhitini shakllantirish va monopoliyaga qarshi

kurash har bir davlatning iqtisodiy siyosatida ustuvor yo‘nalish bo‘lishi zarur.

Monopoliyaga qarshi kurashish qo‘mitasi esa davlat organi sifatida bozor subyektlari faoliyatini nazorat qilish, monopoliyalarning oldini olish va raqobatni rag‘batlantirish vazifalarini bajaradi. Maxmudov Q.S. tomonidan yozilgan ilmiy maqolada qayd etilishicha, O‘zbekistonda raqobatchilik muhitining shakllanishi iqtisodiy islohotlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu jarayon huquqiy, institutsional va iqtisodiy mexanizmlar orqali amalga oshirilmoqda. Raqobat muhitini shakllantirish va monopoliyaga qarshi kurash – har bir bozor iqtisodiyoti uchun asosiy tamoyillardan biri bo‘lib, u bozor samaradorligini oshirish, iste‘molchi manfaatlarini himoya qilish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish uchun muhimdir. Monopoliya esa kuchli bozor dominantligi, raqobatni bostirish va narxlarning sun‘iy ravishda yuqori bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli davlat qonunchiligi, regulyator organlar va biznes-praktikalar monopoliyaga qarshi choralar ko‘rishga yo‘naltirilgan. Raqobat muhitini shakllantirish esa shaffoflik, kirish to‘squllarini kamaytirish, korporativ boshqaruvda shaffoflik va qonuniy himoya mexanizmlarini barpo etishga bog‘liq. Raqobat muhiti shakllanishi birinchidan huquqiy-regulyativ asoslarning barqarorligi va aniqligi bilan bog‘liq. Masalan, O‘zbekiston Respublikasida “Raqobat to‘g‘risida”gi qonun monopoliyaga oid ta’riflarni, bozor kuchi dominantligini, tabiiy monopoliyalarni tartibga solishni belgilaydi. So‘nggi yillardagi o‘zgarishlardan biri — 2023 yil 3-iyulda yangi tahrirda “On Competition” qonunining imzolanishi bo‘ldi, bunda anti-monopoliya compliance (ya’ni monopoliyaga qarshi ichki risklarni aniqlash va oldini olish tizimi) va davlat yordamining raqobatga salbiy ta’siri tahlil qilinishi kabi elementlar joriy etilgan.[4] Raqobat muhitini shakllantirishda davlatning roli juda muhim. Ayniqsa, ma’muriy-buyruqbozlik iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o‘tayotgan mamlakatlarda davlat monopoliyalarning oldini olish, erkin tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish va iqtisodiy subyektlar o‘rtasida teng sharoit yaratish orqali raqobatni rivojlantiradi. Azimova T.A. va Shokirov H.B. tomonidan olib borilgan tadqiqotda ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda raqobat muhitini shakllantirish uchun bozor infratuzilmasini rivojlantirish, davlatning iqtisodiyotga aralashuvini cheklash va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash zaruriy shartlar sifatida belgilangan.

Amaliy misollar orqali bu jarayonni yanada chuqurroq tahlil qilish mumkin. Masalan, 2023-yilda Monopoliyaga qarshi kurashish qo‘mitasi tomonidan o‘tkazilgan monitoring natijasida tovar bozorida 65 foizdan ortiq ulushga ega bo‘lgan 12 ta korxona monopolist deb topildi va davlat reestriga kiritildi. Ularning ayrimlari tarmoq vazirliklari maqomiga ega bo‘lib, bozorni nazorat qilish orqali narxlarni sun‘iy ravishda oshirib kelayotgan edi. Shu reestr asosida raqobatni cheklovchi harakatlar aniqlanib, jarimalar qo‘llanildi, ayrim holatlarda esa korxonalar bozor ulushini yo‘qotgani sababli reestrda chiqarildi.

Raqobatni shakllantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli alohida e’tiborga loyiq. Aynan ushbu sektor monopolist korxonalarga raqobatchi bo‘la oladigan yangi xo‘jalik yurituvchi subyektlarni yaratadi. 2024-yilda O‘zbekistonda kichik biznes subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar umumiy ichki mahsulotning 56 foizini tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich sog‘lom raqobat muhitining shakllanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish, eksport salohiyatini oshirish va innovatsiyalarni joriy etish orqali xususiy sektor bozorni diversifikatsiya qilmoqda.

Monopoliyaga qarshi kurashda xalqaro tajriba ham muhim ahamiyatga ega. Yevropa Ittifoqi, AQSH, Yaponiya kabi davlatlarda monopoliyalarning oldini olish uchun qat’iy

qonunchilik, mustaqil nazorat organlari va sud tizimi mavjud. O'zbekiston JSTga a'zo bo'lish jarayonida aynan shu tajribalardan foydalanmoqda. JST talablariga muvofiq, bozor subyektlari o'rtasida teng sharoit yaratish, davlat subsidiyalarini cheklash va narxlarni erkin shakllantirish mexanizmlari joriy etilishi zarur. Bu esa raqobat muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqobatni cheklovchi omillar ham mavjud. Ayrim tarmoqlarda davlat korxonalari ustun mavqega ega bo'lib, xususiy subyektlar uchun bozorga kirish to'siqlari mavjud. Bu holat narxlarning sun'iy oshishiga, mahsulot tanlovining cheklanishiga va iste'molchilar manfaatlarining buzilishiga olib keladi. Shu sababli, davlat tomonidan bozorni tartibga solish mexanizmlari, jumladan, litsenziyalash, tenderlar ochiqqligi, tarif siyosati va nazorat tizimi takomillashtirilishi zarur.

Raqobat muhitining shakllanishi shuningdek davlat siyosati va regulyator institutlarning mustaqilligi va kuchi bilan bog'liq. Qonunlarni amalga oshiruvchi idoralar – antimonopoliya qo'mitalari, raqobatni nazorat qilish organlari – resurslar, imkoniyat va huquqiy kuchga ega bo'lishi lozim. O'zbekistonning misolida raqobatni rivojlantirish va iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish qo'mitasi antimonopoly compliance joriy qilgan, monopoliyalarning salbiy qarorlarini bekor qilish, tabiiy monopoliyalar sektorida transformatsiya boshlash kabi chora-tadbirlar ko'rilmogda. [5] Bundan tashqari, ma'lumot oshkorligi va shaffoflik raqobat muhiti uchun zarur bo'lgan omillardan biridir. Iste'molchilar va biznes subyektlari bozordagi narxlar, xizmat sifati va bozorda raqobatbardosh takliflar haqida ma'lumotga ega bo'lishlari raqobatni rag'batlantiradi. Davlat xaridlari, eksport-import cheklovlari, litsenziyalash kabi jarayonlarda shaffoflik absent bo'lsa, monopoliyalarga yo'l ochadi. O'zbekiston qonunchiligida davlat yordamining, preferensiyalar va imtiyozlar tizimining raqobatga salbiy ta'siri baholanishi, davlat xaridlari jarayonlarida shaffoflikni oshirish kabi modifikatsiyalar qonunlarda kiritilmoqda. [4] Uzluksiz monitoring va jarimalar, sanksiyalar — monopoliyaga qarshi kurashning yana bir qudratli vositasi.

Monopoliya va raqobat muhitini shakllantirish jihatidan sektoriy yondashuvlar ham muhim. Masalan, energetika, telekommunikatsiya va transport sohalari tabiiy monopoliyalar bo'lishi ehtimoli yuqori bo'lgan tarmoqlar; bu sohalarda kirib kelish to'sqinliklarini kamaytirish (masalan, infratuzilma xarajatlarini pasaytirish, tarmoqlarni ajratish, kirish litsenziyalarini soddalashtirish) orqali raqobat rag'batlantiriladi. Yana bir misol: aviaportlar va temir yo'l xizmatlari kabi sohalarda bozorni ochish, bir nechta operatorlar uchun kirish shartlarini yaxshilash.

Raqobat va monopoliyaga qarshi kurash natijasida, odatda, narxlar tushadi, xizmat sifati yaxshilanadi, iste'molchilarga tanlov kengayadi, innovatsiyalar tezlashadi va iqtisodiyot samaradorligi oshadi. Shu bilan birga, raqobatni rivojlantirish jarayonida davlat siyosatini muvofiq ishlashi, korporativ boshqaruv, korxona ichki compliance tizimlari, shaffof tenders, davlat monopoliyalarining reformasi, tabiiy monopoliyalar sektorini tartibga solish va raqamlashtirish imkoniyatlaridan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Masalan, O'zbekiston yangi qonun orqali raqamli platformalar va texnologik bozorlarda monopoliyaga yo'l qo'ymaslik bo'yicha bandlarni kiritmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqobat muhitini shakllantirish va monopoliyaga qarshi kurash O'zbekiston iqtisodiy siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, bu jarayon iqtisodiy samaradorlik, innovatsion rivojlanish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. Davlat tomonidan yaratilayotgan huquqiy va institutsional sharoitlar, xususiy sektorni qo'llab-

quvvatlash, bozor infratuzilmasini rivojlantirish va xalqaro tajribani tatbiq etish orqali sog'lom raqobat muhitini shakllantirish mumkin. Kelgusida bu yo'nalishda olib boriladigan islohotlar O'zbekistonni mintaqada raqobatbardosh iqtisodiyotga ega davlatga aylantirishda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Maxmudov Q.S. "O'zbekistonda raqobatchilik muhitining vujudga kelishi va monopoliyaga qarshi qonunchilik" – CyberLeninka
2. Azimova T.A., Shokirov H.B. "Raqobatchilik muhitini shakllantirish va monopoliyaga qarshi qonunchilik" – BestPublication.org
3. Umirova G.Sh., Khurmatov B. "Monopoliyaga qarshi kurashish".
4. <https://kun.uz/en/34293845?utm.>
5. raqobat.gov.uz+2raqobat.gov.uz+2